

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN 100. YILI: 1921 YILININ ASKERİ VE SİYASAL GELİŞMELERİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU (11-12 EYLÜL 2021)

**100 ANNIVERSARY OF THE BATTLE
OF SAKARYA: INTERNATIONAL SYMPOSIUM
OF MILITARY AND POLITICAL EVENTS IN 1921
(11-12 SEPTEMBER 2021)**

Yayına Hazırlayanlar

**Temuçin F. ERTAN
Hakan UZUN**

ISBN: 978-605-136-581-7

Ankara Üniversitesi Basımevi
İncitaşı Sokak No: 10
06510 Beşevler/ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 65
Basım Tarihi: 30.09.2022

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM KURULLARI.....	7
SUNUŞ.....	9
ÖNSÖZ.....	11
AÇIŞ KONUŞMALARI	13

BİRİNCİ OTURUM SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN 100. YILI VE HAYMANA'YA DAİR I

Prof. Dr. Ömer Özkan (Akdeniz Üniversitesi).....	27
Abbas Güçlü (Milliyet Gazetesi).....	29
Turan Erdoğan (Çine Kaymakamı)	31

İKİNCİ OTURUM SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN 100. YILI VE HAYMANA'YA DAİR II

Prof. Dr. Orhan Çeker (Necmettin Erbakan Üniversitesi).....	35
Prof. Dr. Erol Duran (Uşak Üniversitesi).....	39
Dr. Selim Erdoğan (Doğa Koruma ve Milli Parklar Uzmanı, Yazar)	43

ÜÇÜNCÜ OTURUM SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ VE HAYMANA TARİHİNDEN KESİTLER

Prof. Dr. Hale Şıvgın: Yeniden Diriliş: Sakarya Meydan Muharebesinin Yankıları.....	53
Prof. Dr. Nejla Günay: Haymana'ya İskân Edilen Kafkas ve Rumeli Göçmenleri	69

Prof. Dr. Mehmet Karayaman: CHP Parti Müfettiş Raporlarına Göre Haymana Kazasının Sosyo Ekonomik Durumu (1935-1950)	85
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kılıncı: Cavit Binbaşoğlu'nun Haymana Bölgesi Gezici Başöğretmenlik Yılları (1949-1953) ve Bu Dönemin Türk Eğitim Tarihine Etkileri	109

DÖRDÜNCÜ OTURUM – I MİLLİ MÜCADELE VE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Öğr. Gör. Okan Ceylan: Sakarya Meydan Muharebesi Öncesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Savaş Ekonomisine Dair Tartışmalar: Tasarruf Tedbirleri ve Türkiye Kırsalındaki Üretim Faaliyetleri	125
Gizem Magemizoglu: Sakarya Meydan Muharebesi'nden Büyük Taarruz'a: İstiklal Harbi'nin Finansmanı	151
Doç. Dr. Yücel Yiğit: Komitacı ve İstihbaratçı Serkomiser Bulgar Sadık Sakarya Savaşı'nda	173
Prof. Dr. Zeki Çevik: I.TBMM'de Sakarya Meydan Muharebesi'ne Katılanlara Verilen Ödüller: Görüşme ve Değerlendirmeler	197

DÖRDÜNCÜ OTURUM – II MİLLİ MÜCADELE VE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Prof. Dr. Necdet Aysal: Sakarya Zaferi'nin Birinci Yıldönümünde Komutanların Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ne Vermiş Oldukları Demeçler	223
Dr. Erdal Korkmaz - Deniz Kurt: Tayyareci Vecihi Hürkuş'un Sakarya Meydan Muharebesi Hava Harekâtındaki Yeri: Arşiv Belgeleri Işığında Bir Değerlendirme	255
Prof. Dr. Ahmet Altıntaş: Sakarya Zaferi'nden Afyonkarahisar (Güzelimdağı Muharebesi) Muharebesi'ne Giden Süreç	277
Prof. Dr. Şaban Ortak: Sakarya Savaşı'nda Üstün Fedakârlık Gösterenlerin TBMM Tarafından Ödüllendirilmesi	299

BEŞİNCİ OTURUM – I SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN YANSIMALARI

Dr. Sevcan Başboğa Özen: Anadolu Ajansı Bültenlerinde Sakarya Savaşı Öncesi Türk Yunan Mücadelesine Dair İç ve Dış Basından Haberler	333
Dr. Sinan Kıyaç: Ankara Hükümeti'nin Askeri, Siyasi ve Diplomatik Başarılarının ABD Kamuoyunda Etkisi Üzerinde Bir Değerlendirme	351
Doç. Dr. Mustafa Özyürek: Fransa Basınında Sakarya Meydan Muharebesi ve Ankara İtilafnâmesi	367
Doç. Dr. Gürhan Yellice: Zafer mi Hezimet mi? Sakarya Savaşının Sonuçlarına İlişkin Yunan Basınındaki Değerlendirmeler	389
Prof. Dr. Necdet Hayta – Dr. Öğr. Üyesi Hatice Yıldırım: Sakarya Savaşı Sonrası Yunanistan'da Yaşanan Gelişmelerin Türk Basınına Yansımaları	413

BEŞİNCİ OTURUM – II MİLLİ MÜCADELE'YE DAİR DEĞERLENDİRMELE

Doç. Dr. Ali Ulvi Özdemir: Bilimsel Çalışmalarda Çokça Kullanılmayan Bazı Askeri Kaynaklarda I. İnönü Savaşı ve Sonuçları Hakkındaki Değerlendirmeler	431
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Özkandaş: Başkumandanlık Kanunu'nun Kurtuluş Savaşı Kamuoyuna Yansımaları	457
Prof. Dr. Kemal Yakut: Mütareke Dönemi'nde İttihâd-ı Anâsır ve Vatandaşlık Üzerine Tartışmalar	473
Doç. Dr. Hüseyin Kalemli: İstanbul'un Düşman İşgalinden Kurtuluşunun Mizah Basınına Yansımaları	495

SEMPOZYUM KURULLARI/COMMITTEES OF SYMPOSIUM

Düzenleyen Kurumlar/Organizing Institutions

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Haymana Belediye Başkanlığı

Düzenleme Kurulu/Organizing Committee

Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu (Atatürk Araştırma Merkezi Eski Başkanı)
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü)
Özdemir Turgut (Haymana Belediye Başkanı)
Gamze Berktin (Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı)
Enver Yurtdaş (Haymana Belediye Başkan Yardımcısı)
Prof. Dr. Neşe Özden (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi)
Prof. Dr. Hakan Uzun (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü)
Doç Dr. Çağla Derya Tağmat (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü)
Hüseyin Tosun (ATAM Bilimsel Çalışmalar Müdürü)
Ferdî Çakmak (Haymana Belediyesi Kültür İşleri Müdürlüğü Sosyal İşler Yöneticisi)
Aynur Yavuz (Yüksek Kurum Uzmanı)
Erdem Ünlen (Yüksek kurum Uzmanı)

Bilim Kurulu/Scientific Committee

Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu (Atatürk Araştırma Merkezi Eski Başkanı)
Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal Arı (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Zehra Arslan (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem Atınur (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal Aydoğan (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil Bal (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Tülay Alim BARAN (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin (Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörü)
Prof. Dr. Tamara G. Bogdanova (Moskova Şehir Pedagoji Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Canatar (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt Çelebi (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Çolak (Samsun Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut Erşan (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Hacısalıhoğlu (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet Hayta (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah İlgazi (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami Kılıç (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Usama Abdul Rahman Nuran Al-Duri
(Head of the Dept. Of History-College of Arts/University of Baghdad-Irak)
Prof. Dr. Barış Metin (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe Özden (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi Deniz Özbay (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Özkan (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Sarıınay (TOBB Üniversitesi Rektörü)
Prof. Dr. Ali Satan (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep Şkriyel (Novi Pazar Devlet Üniversitesi-Sırbistan)
Prof. Dr. Mehmet Temel (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Stefano Trinchese (Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara-İtalya)
Prof. Dr. Sadiye Tutsak (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman Umar (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk Ural (Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Turan Akkoyun (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Liliana Elena Boşcan (University of Bucharest-Romanya)
Doç. Dr. Nurten Çetin (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice Güzelmumyalmaz (Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Feyza kurnaz Şahin (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Yüksel Özgen
(Çankırı Karatekin Üniversitesi/Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Doç. Dr. Çağla Derya TAĞMAT (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Gültekin Yıldız (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Adem Başpınar (Kırlareli Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Sedef BULUT (Ankara Üniversitesi)

SAKARYA ZAFERİ'NİN BİRİNCİ YILDÖNÜMÜNDE KOMUTANLARIN HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ'NE VERMİŞ OLDUKLARI DEMEÇLER

Necdet AYSAL*

Giriş

Tarih sayfalarına “Sakarya Melhame-i Kübrâ” olarak kaydedilen ve Türk tarihinin en önemli savaşlardan biri olarak kabul edilen Sakarya Meydan Muharebesi, Türkiye Cumhuriyeti’ne giden yolun ve emperyalist ülkelere karşı verilen mücadelenin en önemli kilometre taşlarından birini oluşturmuştur.

Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu’da başlayan haksız işgaller, karşı koymak isteyenlerin susturulması, Saray ve Hükümetin yaşanan bu olaylara seyirci kalması ve 15 Mayıs 1919’da Yunanlıların İzmir’e ayak basması, Anadolu’da sivil direnişin yolunu açmıştır.¹ Böylesi bir ortamda Mirliva Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının milli bilinç, milli birlik, milli bağımsızlık ve milli egemenliğe dayanan tam bağımsız yeni bir Türk Devleti’nin kurulması düşüncesiyle Samsun’a çıkmalarıyla Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın örgütlenme aşaması başlamıştır. Bu aşamada yapılan çalışmalarda, çaresiz ve kurtuluşa inanmayan halk üzerinde ortak bir ruh ve heyecan yaratılmak istenmiş ve halk

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, aysal@ankara.edu.tr

¹ Hasan Dinçer, “Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki İşgaller”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. Temuçin Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, 2019, s.78; Fahrettin Altay, “İzmir Faciasının Muhakemesi- Yunanlıların 1919’da İzmir’i İşgallerinde Orada Kolordu Kumandanı Bulunan Ali Nadir Paşa’nın Muhakeme Fezlekesinden Hulâsa ve Mütalaa”, **Belleten**, XXIII/89 (1959), s.137-139; **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikâtı**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1999, s.4-9.

topyekûn mücadeleye davet edilmiştir.² Bu dönem içerisinde kurulan Kuvayi Milliye (Milli Kuvvetler), düşmana karşı savaşılan ilk çete ve savunma birlikleri olmuştur.³ Dağınık halde kurulan bu birlikler, başlangıçta Temsil Heyeti'ne, daha sonra TBMM Hükümeti içinde yer alan Milli Müdafaa Vekâleti'ne bağlanmıştır.⁴ Bu Vekâlet, Haziran 1920 tarihinden itibaren bu birlikleri düzenli orduya dönüştürmeye başlamış ve bu ordu ilk başarısını Batı Cephesi'nde Yunan Ordusuna karşı elde etmiştir. Henüz tam eğitimlerini tamamlayamayan ve gerekli teçhizattan yoksun birliklerin elde ettiği Birinci ve İkinci İnönü Zaferleri, Türk milletinin kurtuluş ümidini arttırmış ve Yunanlıların saygınlık kaybetmesine neden olmuştur.⁵ Bu yenilgi sonrası Yunan ordusu Komutanı Korgeneral Anastasios Papoulas, Yunan Hükümetine gönderdiği raporda, kuruluş halinde bulunan Türk ordusunun Anadolu'dan takviye kuvvetleri alarak daha çok kuvvetlenmesine meydan vermeden en kısa süre içerisinde yeniden taarruza geçilmesi zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Yunanlılar yaklaşık üç aylık bir hazırlık döneminden sonra yeni bir harekât planı hazırlamış ve bu plana göre gerçekleştirilecek geniş kuşatma hareketiyle Türk ordusu ya toptan yok edilecek ya da teslim olması sağlanacaktır.⁶

Türk Genelkurmayı ise İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra Batı Cephesi Komutanlığı'nı yeniden düzenlemeye çalışmış ve Albay Refet (Bele) komutasındaki Güney Cephesi Komutanlığı'nı kaldırarak, bütün kuvvetleri Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa'nın emir ve komutası altına vermiştir.⁷ Bu cephe kısmen yeni kurulan ve kısmen de diğer cephelerden getirilen birliklerle takviye edilmiştir. Ancak çeşitli siyasi ve maddi koşullar nedeniyle birliklerin kadro ihtiyaçları tam olarak karşılanamamış ve Yunanlılara karşı sayıca bir üstünlük elde edilememiştir. 10-24 Temmuz 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinde büyük bir arazi parçası Yunanlıların eline

² Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, ATAM Yayınları, Ankara 1990, s.171-172; **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt II, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1989, s.38-40.

³ Kâzım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, TTK Basımevi, Ankara 1998, s.12-14.

⁴ Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, C. I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988, s.19.

⁵ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü 3**, TBMM'nden Sakarya Savaşı'na, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986, s.449-450; **Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi: Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)**, II/III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.580.

⁶ **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi-Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974, s.4.

⁷ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1988, s.254.

geçmiştir. Türk ordusu bu yenilgi üzerine daha fazla kayıp vermemek için 25 Temmuz'da Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiş zorunda kalmıştır.⁸

Bu geri çekilme ordu içerisinde ve yurttan büyük bir moral bozukluğuna yol açmıştır. Türk milletinin bağımsızlığını sağlamakta kararlı ve azimli bulunan TBMM Hükümeti, içinde bulunulan büyük güçlükler ve olanaksızlıklara rağmen istilacı Yunan ordusunu imha etmek için çalışmalara başlamıştır. Başkomutanlık Kanunu ile yetkiler tek elde toplanmış⁹ ve Tekâlif-i Milliye Emirleri ile ordunun ihtiyaç duyduğu yiyecek, giyim, teçhizat, silah ve cephane gibi ihtiyaçları karşılanmıştır.¹⁰ Bu esnada Yunan ordusunun taarruzu ile başlayan Sakarya Meydan Muharebesi, 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında Polatlı'dan Haymana'ya kadar uzanan yaklaşık 100 km.lik geniş bir coğrafyada gerçekleşmiştir. Aralıksız 22 gün ve 22 gece devam eden bu kanlı muharebede 5.000'den fazla şehit verilmiştir. Şehitler arasında çok sayıda subayın bulunmasından dolayı “*Subay Harbi*” olarak da isimlendirilen bu muharebe sonunda, Yunan ordusunun saldırı gücü tamamen kırılmıştır.¹¹

Toplumsal olaylarda ve toplumu ilgilendiren konularda önemli bir propaganda aracı olarak basın ön plana çıkmaktadır. Ajans ve gazeteler, yaşanan gelişmelerle ilgili olarak halkı bilgilendirmiş, halkın gerçekleri görmesi ve anlaması hususunda bütünleştirici bir görev üstlenmiştir. İletişim araçlarının halk üzerindeki etkilerini bizzat gören Mustafa Kemal Paşa, Kasım 1918'de İstanbul'da Minber, Eylül 1919'da Sivas'ta İrade-i Milliye ve 10 Ocak 1920'de

⁸ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt IV, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1991, s.104-105; Özalp, **a.g.e.**, s.184, 192-193; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, IV/I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.454-455; Sarıhan, **a.g.e.**, s.589, 603; Kocatürk, **a.g.e.**, s.271.

⁹ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, I. Devre, Cilt 12, 62. Birleşim, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s.18-22; İhsan Güneş, “Başkomutanlık Kanunu (5 Ağustos 1921)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020; Esma Torun Çelik, “Başkomutanlık Yasası Tartışmaları”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Haz.: Hakan Uzun-Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s.79-102; Ahmet Emin Yaman, “Başkomutanlık Kanunu”, **Atatürk Yolu**, 3/9 (Mayıs 1992), s.110.

¹⁰ Serpil Sürmeli, **Millî Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998; Necdet Hayta-Tuğba Belenli, “Millî Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar”, **Belleten**, LXXX/287 (Nisan 2016), s.278-305.

¹¹ **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, Cilt III, 5/2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.1-3.

Ankara’da ise Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin çıkarılmasına öncülük etmiştir.¹² Çok zor ve kısıtlı imkânlarla çıkarılan bu gazeteler kamuoyunun oluşturulması, yönlendirilmesi ve bilgilendirilmesinde aktif rol oynamıştır.¹³

Ankara’da yayın hayatına başlayan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin Sorumlu Müdürü Recep Zühtü (Soyak) ve Yazı İşleri Müdürü ise Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu) Bey’dir. Gazetenin ilk sayıları yaşanan sıkıntılardan dolayı Ankara Vilayet Matbaasında basılmıştır. Ayrıca gazetenin idaresi için Ulus Meydanı’nda bulunan Veli Han’ın birinci katında iki oda kiralanmıştır. Gazeteye yazı ve haber temini için Hakkı Behiç (Bayiç) Bey görevlendirilmiştir. Gazete ilk aylarda haftada iki gün, 18 Temmuz 1920 tarihinde 47. sayıdan itibaren haftada üç gün ve 6 Şubat 1921 tarihinden itibaren ise cumartesi günü hariç olmak üzere haftada altı gün yayımlanmaya başlamıştır.¹⁴ 23 Temmuz 1921 tarihinden itibaren her gün yayımlanan gazetenin sürekliliğini sağlamak ve masraflarını karşılamak üzere TBMM’nin 1921 bütçesinden ayda 1.509 lira ödenek ayrılmıştır. Bu durum gazeteye yarı resmi bir nitelik kazandırmış ve TBMM’nin sözcüsü olmuştur.

Kısıtlı imkânlar ve zor şartlar altında yayım hayatına başlayan gazetenin ilk yıllarda 1.200-1.500 adet basıldığı görülmektedir. Gazetenin sayıları incelendiğinde, Kuva-yi Milliye, Millî Mücadele, TBMM kararları ve Anadolu’nun geleceği ile ilgili konuların ele alındığı görülmektedir. Özellikle başmakaleler Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Hüseyin Ragıp (Baydur), Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gevher (Etili), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Falih Rıfkı (Atay) Bey tarafından kaleme alınmıştır. 1 Kasım 1928’de Latin esasına dayanan yeni Türk Alfabesi’nin TBMM’de 1353 sayılı yasa olarak oy birliği ile kabul edilmesi üzerine, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 1 Aralık 1928 tarihinden itibaren Latin harfleriyle çıkarılmaya başlanmıştır. Yeni alfabenin kabul edilmesi, dildeki yeniliğe de ortam hazırlamıştır. Türk dilini yabancı dillerin etkisinden kurtarmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılan çalışmalar bağlamında

¹² Gazete, 28 Kasım 1934’te “Ulus” adını almıştır. Bkz., Yücel Özkaya, **Millî Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s.60; İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s.12.

¹³ Sadık Sarısan, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’ne Göre Sakarya Savaşı”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Yay. Haz.: Hakan Uzun-Necdet Aysal, Ankara, Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s.246.

¹⁴ Mesut Yavaş, “Millî Mücadele’nin Sesine Kulak Vermek: Hâkimiyet-i Milliye’nin Dilinden Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Millî Egemenlik Özel Sayısı**, 20 (2020), s.6.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin adı 16 Ekim 1935'te\ “Ulus” olarak değiştirilmiştir.¹⁵

13 Eylül 1922 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Sakarya Meydan Muharebesi'nin birinci yıldönümünde bu zafere ortak olan komutanlardan Fahrettin (Altay), İzzettin (Çalışlar), Kâzım (Özalp), Kemaleddin Sami (Gökçen) ve Halit (Karsıalan) Paşaların hatıralarına yer vermiştir.¹⁶ “*Sakarya Zaferi'nin en mühim amilleri bu mübarek yıl dönümünde hatıralarını, fikirlerini elleriyle yazmışlar ve 'Hâkimiyet-i Milliye'ye lütuf etmişlerdir.*”

Fahrettin (Altay) Paşa (1315-P. 1)

12 Ocak 1880 tarihinde Arnavutluk'un İşkodra kentinde doğan Fahrettin Bey, babasının asker olması nedeniyle ilköğrenimini Mardin'de, Askeri Rüstiye'yi Erzincan'da, Askeri İdadi'yi ise Erzurum'da bitirmiştir.¹⁷ 1897-1900 yılları arasında İstanbul Harp Okulu'ndaki öğrenimini birincilikle tamamlayarak Harp Akademisi'ne girmiş ve buradan 6 Aralık 1902 yılında Kurmay Ön Yüzbaşı olarak mezun olmuştur.¹⁸ İyi derecede Fransızca ve Almanca bilen Fahrettin Bey, ilk görev yeri olan Dersim ve çevresinde 8 yıl çalışmış ve 1905 yılında Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı), 1909'da ise Binbaşı rütbesine yükselmiştir.¹⁹ II. Balkan Savaşı sırasında Çatalca Aşiret Süvari Tugayı'nın başında görev yapan Fahrettin Bey, Edirne'ye kadar gelen Bulgar Ordusu'nu püskürtmüştür. I. Dünya Savaşı başladığında 29 Kasım 1914'te Yarbay olmuş ve 3. Kolordu Kurmay Başkanı olarak Çanakkale Cephesi'nde çarpışmış, 17 Mart 1915'te ise Gelibolu'da Albay Mustafa Kemal ile tanışmıştır. 14 Aralık 1915'te Miralay (Albay) rütbesine terfi ettirilen Fahrettin Bey, Harbiye Nezareti

¹⁵ Gazete, 4.794. sayıdan itibaren Ulus adı ile yayımlanmaya başlamıştır. Bkz., Yücel Özkaya, “Hakimiyet-i Milliye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.201-202.

¹⁶ “Sakarya Zaferi'nin en mühim amilleri bu mübarek yıl dönümünde hatıralarını, fikirlerini elleriyle yazmışlar ve ‘Hâkimiyet-i Milliye’ye lütuf etmişlerdir.”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

¹⁷ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş: 1912-1922 ve Sonrası**, Eylem Yayınları, Ankara 2008, s.7-8.

¹⁸ 14 Mart 1897'de İstanbul Harp Okulu'na girmiş ve 17 Ocak 1900'de 421 öğrenci arasından birincilikle piyade sınıftan mezun olmuştur Harp Akademisi'nde Enver ve Hafız Hakkı ile sınıf arkadaşısıdır. Hafız Hakkı birinci, Enver ikinci ve Fahrettin Altay altıncı olarak mezun olmuştur. Bkz., Kâmil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s.291.

¹⁹ **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1989, s.113; Mustafa Okuklu, **Fahrettin Altay**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, s. 3.

Müsteşar Muavinliği, Romanya İbrail Cephesi, Filistin Cephesi ve 12. Kolordu komutanı olarak Konya’da görev yapmıştır.²⁰

Milli Mücadelenin silahlı eylem aşamasına 3. Kolordu, 12. Kolordu ve 5. Süvari Grup Komutanı olarak katılmış, Konya Ayaklanması ve Çerkez Ethem İsyanı’nın bastırılmasında, Birinci ve İkinci İnönü Meydan Muharebesi, Kütahya-Eskişehir Meydan Muharebeleri ile Sakarya Meydan Muharebesi’nde aktif görev almıştır.²¹ Albay Fahrettin Bey, Sakarya Meydan Muharebesi’nde gösterdiği başarılarından ötürü 12 Eylül 1921’de Mirliva (Tuğgeneral) rütbesi ile ödüllendirilmiştir.²² 26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruz Harekâtına süvarileriyle birlikte katılan Fahrettin Paşa, başarıları nedeniyle 12 Eylül 1922’de Ferik (Korgeneral) rütbesine terfi ettirilmiştir.²³

Mersin Meb’usu Süvari Kolordusu Kumandanı Mirliva Fahrettin Paşa, Sakarya Zaferi’nin birinci yıldönümü için hazırladığı yazıyı, 17 Ağustos 1922 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesine göndermiştir. Adı geçen hatıra, gazetenin 13 Eylül 1922 tarih ve 607 numaralı nüshasında çarşamba günü yayınlanmıştır.

Fahrettin Paşa

Kahraman Süvari Kumandanımız Ne Diyor?

Sakarya Zaferi’nin en mühim amillerinden biri olan Fahri Paşa Hazretleri, gazetemiz için ihtisab sanını bizzat yazmışlar ve lütuf etmişlerdir: “*Sakarya muzafferiyet günlerinin hatıratımı, yıl dönümü münasebetiyle istiyorsunuz? O kadar çok şidâr ki tamam yazabilmek için uzun boş bir zaman ister, buda şimdi yoktur. Bununla beraber bazı şeyler yazmaya çalışacağım.*”

²⁰ 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkesi’nin imzalanmasından sonra Yıldırım Orduları Grubu dağıtılmış, 12. ve 20. Kolordular yeni oluşturulan 2. Ordu Müfettişliği’ne bağlanmıştır. Çukurova bölgesini işgal eden İngilizler, Adana’nın boşaltılması talebinde bulunmuş ve bu gelişme üzerine 12. Kolordu komutanı Fahrettin Altay, karargâhı ile birlikte 16 Aralık 1918’de Adana’dan hareket ederek 17 Aralık’ta Konya’ya gelmiştir. Böylece Konya, hem 2. Ordu Müfettişliği’nin hem de 12. Kolordu karargâhının yerleştiği kent olmuştur. Bkz. **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, 114; Okuklu, **a.g.t.**, s.6-35.

²¹ Altay, **İstiklâl Harbimizde Suvârî Kolordusu**, İnsel Kitabevi, İstanbul 1974, s.8-15.

²² Altay, **10 Yıl Savaş**, s.311.

²³ **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.113.

Sakarya Zaferi, 9 Eylöl 37’de başlar 13 Eylöl 37’de tamam olur. Bu günlere ait bazı hatıratımı aşağıda yazıyorsam da biz süvarilerin en tatlı ve hatıralı günleri, bu zafer günlerinden sonra ki düşmanı takip günleridir. Ricata (geri çekilmeye) mecbur edilen düşmanı Sakarya garbında tutunmaya meydan vermemek, Aziziye-Karahisar istikametinde çekilmesine ve buraları yakmasına mani olmak ve müteaddit (birçok) yürüyüş kollarını Eskişehir istikametinde dar bir mıntıkada sıkışık bir halde çekilmeye mecbur edecek surette muvazi (aynı zamanda) takip yapmak, gerilerine düşüp otomobillerini ve birçok malzemesini zabt ile telgraflarını, hudut muvasalasını kât’ etmek (sınıra ulaşmasını engellemek) ve bu büyük maksatlar için Eskişehir’e getirdiği mümtaz (seçkin) fırkasını, süvarilerimizin tazyikine karşı ordusunun ricaatını himaye uğrunda sarfa mecbur eylemek gibi tatlı hatırat, bir süvari kumandanının gaye-i emelidir. Bize bunları gösterdiğinden dolayı cenâb-ı hakka hamdû senalar olsun.

9 Eylöl 37 akşamı alınan emirde düşmanın bazı aksamında geri hareketler görüldüğünden süvarilerin hemen düşman gerilerine hareketle Mangal Dağını işgal ederek, düşmanı umumi ricata mecbur kılmak vazifesi verildi. Piyadelerimiz de cepheden taarruza başladılar. Süvariler uzun bir gece yürüyüş ile ertesi gün Mangal Dağını işgal ettiler. Düşman ordusunun sağ cenahının Katrancı-İlica Vadisinin garbına çekildiğini gördüler. Düşman cephesini daraltıyor, tedâfü’ (müdafaa) bir vaziyet mi alıyor, yoksa hakikaten umumi ricaata mı başlamıştı? Bütün kalb-i gözleri umumi ricatı görüyor ve bunun neşesiyle yürekler çırpınmaya başlıyordu.

11 Eylöl 37’de süvarilerimizin bir kısmı (İnler-Katrancı) da düşmanı tazyik ederken bir kısmı da Mangal Dağını geçerek Katrancı Vadisine ilerliyordu. Büyük muharebelere sahne olan sırtlardan, derelerden geçiliyor, bazen bizim şehitlere, bazen Yunan maktûllerine tesadüf ediliyor. Siperler içinde küme küme fişek ve mermi kovanları, kırılmış tüfek aksamı, öteye beriye atılmış teçhizat-ı harbiye (savaş malzemeleri) ve mavzerler görülüyor. Sakatlanmış bargirler (yük taşıyan beygirler), esterler (katırlar) ma’lul ma’lul bakınarak imdat istiyor. Öteye beriye çekilmiş, toplanamamış Yunan telefon kabloları hayvanlarımızın ayaklarına dolaşıyor, muhabere zabitlerimiz bu güzel kabloları ele geçirdiklerinden dolayı seviniyor. Yorgun olan hayvanlarımız bile büyük bir muharebe meydanının enkazını çiğnemekte olduklarını hissediyorlar da yorgunluk alameti göstermiyorlar, istekli istekli ilerliyorlar.

12 Eylöl 37 sabahı güneş doğarken Dikili Kaya’dan Haymana önündeki Çal Dağlarının Cenup ve Garp yamaçlarını tarassud ediyordum (gözetliyordum). Düşmanın o kadar fedakârlıkla ele geçirdiği bu yerler şimdi bomboştu. Piyadelerimizin metin (sağlam) müdafaa ve mukabil hücumları, topçularımızın

müesser (isabetli) atışları, makineli tüfeklerimizin biçici huzmeleri düşmanı yüz geri ettirmiş, birçok kan pahasına aldığı bu dağları,²⁴ taşları bırakmaya mecbur etmiş idi. Bulunduğumuz tepeye doğru fena yollardan ilerlemekte olan bataryamıza bakıyorduk. Birkaç kilometre ilerimiz de (Soğucalı) civarında ordugâhta bulunan bir düşman fırkası yük bindiriyor ve geriye doğru yürüyüşe başlıyordu. İhtiyar bir köylü kadın yanımıza sokulmuş ayaklarımıza kapanıyor: “Aman evlatlarım! Sizi tekrar gördüğümüze çok şükürler olsun. Bu düşman bize neler yaptı neler...” diye gözyaşlarıyla dili döndüğü kadar anlatıyor, lime lime olmuş elbiseleri arasında kara çamur gibi bir hamur parçası gösteriyor “işte evvela, iki günden beri bugün ancak bulabildiğim bir ekmek parçası. Buna da çok şükür, nemiz var, nemiz yok hepsini aldılar. Evimizi yaktılar, Dereler içinde saklandık. Evet, bi-dek sizi bekledik. Hoş geldiniz oğullar!” diyor ve hüngür hüngür ağlıyor, hayvanlarımızın ayaklarına sarılıp üzengilerimizi öpüyor. Düşman Fırkası kendisini müdafaa ede ede ateşimiz altında çekiliyor. Birçok eşyayı terk ediyor, bunlar süvarilerimizin eline geçiyordu. O sırada otomobilsizlikten süvari emir erliği yapmakta olan şoförüm, makinesi düşman tarafından tahrip edilerek bırakılmış olan güzel bir otomobilin lastiklerini söküp almakla meşgul oluyordu. Bunları ne yapacak dedim. Efendim lastik bulduk, iş otomobile kaldı dedi. Evet, (Bir nal bulduk, iş üç nal ile bir ata kaldı) denildiği gibi, şoför bir müddet sonra hak kazandı. Bu lastiklere uyar bir otomobil tedarik etti. Attan indi, otomobile bindi.

13 Eylül 37 sabahı Yıldız Tepesi’ne çıktığım vakit düşman Sakarya garbına çekilmiş, köprüleri yakmış, geçit vermez Sakarya’nın himayesine sığınmış, kona kona istirahat ediyordu. Artık Sakarya²⁵ zaferimiz kesb-i kifayet etmişti. Muzafferane ilerlemekte olan piyadelerimiz süvarilere yetişmişti. Cephe, kahraman piyadelerimize teslim edilerek süvarilerimiz yorgunluğa bakmaksızın ve bir gece bile istirahat etmeksizin hemen, Cihanbeyli üzerinden düşmanı yandan takibe ve baş tarafta bahsettiğim tatlı günleri yaşamaya başladılar. Bugünün ilk muvaffakiyeti Sakarya üzerindeki düşmanın bir tombaz köprüsünün²⁶ zaiyatı oldu. Düşmanın şiddetli ateşi altında cesur zabitan ve neferlerimiz, nehri yüzerek geçiyor, karşı sahildeki tombazları çekip getiriyordu.²⁷

²⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

²⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

²⁶ Irmaklarda işleyen, güvertesiz, altı düz kayak ya da üzerinde köprü kurulan duba.

²⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

Halit (Karsıalan) Paşa (1319-P. 257)

1883 yılında İstanbul/Beşiktaş'ta doğan Halit Bey, Kastamonulu subay Ahmet Bey ve Fatma Hanım'ın altı çocuğu arasında üçüncü çocuktur. Babası ve ağabeyinin asker olmasından etkilenen Halit Bey, 1901'de Kuleli Askerî Lisesi'nden ve 1903'de ise Kara Harp Okulu'ndan Teğmen rütbesi ile mezun olmuştur.²⁸ II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ilanından sonra Üsteğmen olarak Yemen'de görevlendirilmiştir. 1910 yılının Haziran ayında Trablusgarp Savaşı'na katılmış ve aynı cephede görev yaptığı subay arkadaşı Ali (Çetinkaya) Bey ile anlaşamadığı için Mustafa Kemal ve Enver Bey'in ortak kararı ile görev yeri değiştirilmiştir.

27 Nisan 1911'de Yüzbaşı rütbesine terfi ettirilen Halit Bey, Trablusgarp'taki görevinin ardından Balkan Savaşı'na katılmak üzere Çatalca'ya geçmiştir. Savaşa aktif olarak katılmış, çeşitli tümen ve bölük komutanlığı görevlerinin yanı sıra Yakup Cemil Alay'ının İkinci Tabur komutanlığını üstlenmiştir.²⁹ Savaşlardaki olağanüstü cesareti nedeniyle "Deli" lakabıyla anılan Yüzbaşı Halit Bey, gerilla harekâtlarındaki başarısından dolayı Teşkilât-ı Mahsusa'ya kabul edilmiştir.³⁰ I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Kafkas Cephesi'nde görev almıştır. Kendisine Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ruslara bırakılmış olan Kars, Ardahan ve Sarıkamış'ı geri alma görevi verilmiş ve dokuz günlük bir savaştan sonra 23 Aralık 1915'de Ardahan'a girmeyi başarmıştır. Halit Bey, bu başarısından dolayı önce 23 Haziran 1915'te Binbaşı rütbesine ve daha sonra Çoruh Müfrezesi ile yaptığı hizmetlerinden dolayı 14 Haziran 1916'da Kaymakam (Yarbay) rütbesine terfi ettirilmiştir. 10 Mayıs 1917 tarihinde Batı Dersim Komutanlığı'na atanan Yarbay Halit Bey, savaşın en önemli milis güçlerinden birisini kurarak Dersimli süvari birlikleri ile Erzincan ve Erzurum'un geri alınmasında aktif rol oynamıştır.

Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra terhis edilmemiş olan ve Kâzım Karabekir Paşa komutasında bulunan 15. Kolordu'da görev yapan Yarbay Halit Bey, Erzurum Kongresi hazırlıkları sırasında Mustafa Kemal Paşa tarafından 27 Kasım 1919'da Trabzon'da ki 9. Kafkas Tümen Komutanı olarak görevlendirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu görevi verirken, "Oradaki Tümenin başında ateşli bir komutan bulundurmak uygun olacaktır" diye düşünmüştür.

²⁸ **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.214.

²⁹ İsmail Akbay, "Kafkasya Kahramanı Deli Halit Paşa Cinayeti "Acaba Komitacılığın Tezahürü mü? Yoksa Kaza mı?"; **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 17/34 (2017), s.330.

³⁰ Cemal Kutay, **Ali Çetinkaya-Halit Paşa Vuruşması**, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1955, 94-95; Akbay, a.g.m., s.330.

1919'da Bayburt'un Hart köyünde ayaklanan Şeyh Eşref İsyanı'nı Yarbey Halit Bey bastırmıştır. 6 Aralık 1920'de Albay olan Halit Bey, Kars, Sarıkamış ve Ardahan'ın düşman işgalinden kurtarılmasına öncülük etmiştir. Gümrü Antlaşması'ndan sonra Batı Cephesi'nde görev alan ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde 12. Grup Komutanlığı yapan Albay Halit Bey, özellikle cephenin biraz gerisinde yüksekçe bir yere oturup tabancalarını dizlerine koyarak "*Geri çekileni vururum*" mesajı vermesi ve birkaç sefer geriye kaçan askerler üzerinde bunu bizzat uygulamasıyla ün yapmıştır.³¹ Büyük Taarruz'da Kocaeli Grup Komutanlığı yapan Albay Halit Bey, yaptığı mezalimlerle tanınan Yunan 11. Tümenini ve Komutanı Tümgeneral Nikolaos Kladas'ı esir almıştır. Bu başarısından dolayı Büyük Taarruz sonunda 31 Ağustos 1922'de Mirliva (Tuğgeneral) rütbesine terfi ettirilmiştir. İkinci Büyük Millet Meclisi'ne Ardahan Milletvekili olarak katılan Halit Paşa, 9 Şubat 1925 tarihinde Meclis'te çıkan bir tartışma sırasında Afyonkarahisar Milletvekili Albay Ali (Çetinkaya) Bey tarafından sırtından tabancayla vurularak yaralanmış ve 14 Şubat 1925 tarihinde 42 yaşında ölmüştür. Ailesi, 1934 tarihinde çıkan Kanun ile "Karsıalan" soyadını almıştır.

Halit (Karsıalan) Paşa, Sakarya Savaşı'nın birinci yıldönümü için hazırladığı hatırasını, 11 Ağustos 1922 tarihinde Geyve İstasyonu'nda kaleme almıştır. Hakimiyet-i Milliye gazetesi ise bu hatırayı 13 Eylül 1922 tarihinde yayınlamıştır.³²

Sakarya'da En Mühim Noktanın Kahramanının Mütalaası

Yirmi bir gün, yirmi bir gece işittiğimiz hep top ve tüfenk sesi, gördüğümüz gaz ve ateş, kokladığımız barut kokusu idi. Mevcudiyetimize kasteden düşmanın savlet (saldırısı) ve vahşeti arttıkça Türk'ünde azim ve iradesi yükseliyordu. Ne için harp ettiğini bilen Mehmetçigi artık hiçbir kuvvet geri çeviremezdi. Yunanlıların öteden beriden toplayıp yığıldığı maddiyat, fedakâr zabitlerimizin, kahraman askerlerimizin azmi ve kumanda heyetimizin dehâsı karşısında evvela sarsıldı. Türk istiklalinin İslam namusunun istinad eylediği (dayandığı) orduyu imha etmek, millet saltanatının makarrı (başkenti) olan Ankara'yı her an zapt eylemek isteyen düşman yirmi bir gün uğraştıktan sonra bütün şan ve şerefini ve ordusunun belki sülüsünü (üçte birini) zayi ederek nihayet döndü ve kaçtı.

³¹ Ferhat Acar, **Askeri ve siyasi Faaliyetleriyle Halid (Karsıalan) Paşa**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2020, s. iii.

³² **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

Düşman vasıl olmak istediği huduttan yüz geri ederek manen pek uzaklara, maddeten yüz elli kilometreyi mütecaviz bir mesafeye gittiği halde, ırkına mahsus yalanlar ile yapılan hareketten maksut gayenin istihsal (ulaşılma) istenen amacın elde edilmesi) ve sadece avdet edildiğini (geriye döndüğünü) yazmaktan utanmadı. Amal-ı milliyesini (milli arzularını), bütün şan ve şerefini Sakarya'ya gömen ve geri dönen bu barbarlar, medeniyetten zerre kadar nasibi olan hiçbir muharip ordunun tenzil edemeyeceği ve hasetlerle masum halka saldırdı. Yüz küsur kilometrelik sahada ki köyleri, binlerce ahaliyi yaktılar, yıktılar. Ne mabetler ne de daha kutsi olan namuslar, bakir kızlar ve genç kadınlar bu taarruzdan kurtulamadı. Artık firar eden Yunan ordusu, yolunu yangınlarla tenvir (aydınlatıyor), izini dumanlarla setr ediyor (gizliyor). Yunan kumanda heyeti bir sis gibi Sakarya'dan çekilirken, Türk Kumanda Heyet-i Âliyesi'nin dehası, şarktan (doğudan) gelen ziyâ (ışık) gibi onu ordusuyla takip eyliyordu.³³

Kocaeli Grubu Kumandanı

Halid

Kâzım Fikri (Özalp) Paşa (1318-P. 29)

17 Şubat 1882 yılında Makedonya/Köprülü'de dünyaya gelen Kâzım Fikri (Özalp) Bey, Manastırlı İsmail Nazmi Bey ile Yıldız Hanım'ın dokuz erkek çocuğunun en büyüğüdür.³⁴ Babası subay olduğu için askerlik mesleğine ilgi duyan Kazım Bey, Üsküp Askeri Rüştiyesi'nde askerlik mesleğine adım atmıştır.³⁵ Rüştiyeden sonra Manastır Askeri İdadisi ve Harbiye Mektebi'nden mezun olan Kazım Bey, 6 Aralık 1902'de Teğmen, 6 Aralık 1903'te Üsteğmen ve 5 Kasım 1905'te ise Harp Akademisi'nden Yüzbaşı olarak mezun olmuştur.³⁶ İlk görevine 5. Ordu emrinde başlayan Yüzbaşı Kâzım Bey, 9 Ağustos 1910'da Menlik İlçe Kaymakamlığı ve 1911'de 5. Kolordu Kurmay Heyeti'nde görev almıştır. 1912-1913 yılları arasında Balkan Savaşlarına katılan Kâzım Bey, 1914'te Binbaşı, 1915'te Yarbay ve 1917'de Albay rütbesine terfi ettirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ordu içerisinde çeşitli tümen komutanlıklarında

³³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

³⁴ Ahmet Kızıllırmak, **Askeri ve Siyasi Yönleriyle Kâzım Özalp**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2012, s.11.

³⁵ Vehbi Tanfer, "Kazım Özalp (1882-1968)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI/31 (Mart 1995), s.163-176.

³⁶ **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.186.

aktif olarak görev yapmış, Trabzon ve Batum'un Rus işgalinden kurtarılmasında önemli rol oynamıştır. Mütareke yıllarında Batı Anadolu'nun Yunan işgaline maruz kalmasıyla birlikte vatanseverleri Redd-i İlhak örgütü etrafında toplamaya çalışan Albay Kâzım Bey, Ayvalık, Soma ve Akhisar cephelerinde Yunanlılara karşı büyük mücadele vermiştir.³⁷

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletlerince resmen işgali üzerine yönetimle irtibatını kesen Albay Kâzım (Özalp) Bey, 23 Nisan 1920'de açılan Birinci TBMM'ye Karesi (Balıkesir) milletvekili olarak katılmıştır. Millî Mücadele'nin silahlı eylem aşamasında Kocaeli Bölge Komutanı ve Mürettep Kolordu Komutanı olarak görev yapmıştır. İkinci İnönü Muharebesi sonunda Mürettep Kolordu Komutanı olarak cepheye dönmüş ve Adapazar ve İzmit'i Yunan işgalinden kurtarmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi esnasında 7 Eylül 1921'de 3. Kolordu Komutanlığı görevini üstlenmiştir. Özellikle Duatepe Taarruzunda gösterdiği başarılarından ötürü 12 Eylül 1921'de Mirliva rütbesi ile ödüllendirilmiştir. Savaş sonrası Milli Müdafaa Vekili olarak Meclis'e dönen Kâzım Paşa, ordunun büyük taarruza hazırlanma görevini üstlenmiştir. Büyük Taarruz sonrası 25 Eylül 1922'de Korgeneral ve 30 Ağustos 1926'da Orgeneral olan Kâzım Paşa, 6 Temmuz 1927'de kendi isteği doğrultusunda emekliye ayrılmıştır. Sivil hayatta milletvekilliğinin yanı sıra TBMM Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı görevlerini de yapmıştır.

Ömrünün son yıllarını yazarak ve tarihe ışık tutmaya çalışarak geçiren Kâzım (Özalp) Paşa, 6 Haziran 1968'de 86 yaşında hayatını kaybetmiştir. Kâzım Paşa, Sakarya Savaşı'nın birinci yıldönümü için hazırladığı değerlendirmelerini 12 Eylül 1922 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesine göndermiştir.³⁸

Düşmana En Müthiş Darbeyi İndiren Kahramanımızın Mütalaası

Sakarya'da düşmanın en büyük savletlerine (şiddetli hücumlarına) en büyük celâdetle (yiğitlikle) mukabele eden Kâzım Paşa Hazretleri mütalaalarını şu suretle lütuf buyurmuşlardır:

Ordumuz Eskişehir'i terk ettikten sonra düşmanı Sakarya'da karşılamaya karar vermişti. Gayet kısa bir zaman zarfında ordu Sakarya civarında lazım olan tertibatı aldı. Düşman ileri harekete başladığı zaman çok mağrur (büyük)

³⁷ Mahir Yıldız, **61'nci Fırka Komutanı Kazım Özalp'ın Balıkesir'deki Faaliyetleri (15 Mayıs 1919-30 Haziran 1920)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2009, s.60-61.

³⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

görünüyor ve hatta hangi gün Ankara'ya gireceğini ilan ediyordu. Sakarya'da kıtaatımızla temas ettiği ilk günlerde hülyası (hayalleri) değişmemiş idi. Fakat günler, haftalar geçtikten ve her tepede binlerce zayıat verdikten sonra ordumuzun kabiliyeti ve Türk'ün azim ve iradesinin nelere kadir (değer) olduğunu anladı. Duatepe ve Kartaltepe'de yediği darbelerden sonra hayalâtına (hayallerine) veda ile makhuran (kahr ve gazaba uğramış halde) ricaata (geri dönmeye) mecbur oldu.

İntikamını ricat yolları üzerindeki masum ahaliden almak suretiyle zulüm ve vahşetini bir kere daha gösterdi. Eskişehir-Afyon hattında bir sene Sakarya zayıatının telafisiyle meşgul oldu. Biz de boş durmadık. Cenab-ı Hakkın inayeti, milletin azim ve iradesi sayesinde tam bir sene sonra düşmanı Anadolu'da süngümüzün önünde mahvetmiş bulunuyoruz. Gayet şayan-ı dikkat bir tesadüftür ki, geçen senenin muharrem ayının ilk günlerinde mübarek hilal, düşmanın ricaate başlamış olduğuna şahit idi. Bu sene de taarruzumuzun başladığı muharrem'in ilk günlerinde nail-i muzafferiyet olacağımızı mübeşşir (müjdeleyen) nurani bir manzara izale etmiştir.

Sakarya Muharebesi bugünkü zaferin mukaddimesidir (önsözüdür). Düşmanı Anadolu'da imha eden ordumuz, Misâk-ı Milli'nin teminine ve amal-ı milliyenin (milli isteklerin) tamamen tahkikine kadar süngüsünü istimal edecektir (kullanacaktır). Bizim yardımcımız cenab-ı hakdır.³⁹12 Eylül (13)38/Kâzım

Kemaleddin Sami (Gökçen) Paşa (1321-İs. 1)

Kemalettin Sami (Gökçen) Bey, 1884'te Sinop'ta Abdurrahman Sami Bey'in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 27 Mayıs 1905'te Teğmen rütbesi ile Mühendishane-i Berri-i Hümayunundan ve 1 Eylül 1908'de Kurmay Yüzbaşı rütbesi ile Harp Akademisi'nden mezun olmuştur.⁴⁰ Erkân-ı Harp emrinde Erzincan'da topçu stajını yaparken 31 Mart Olayı gerçekleşmiş ve Yüzbaşı Kemalettin Bey bölgede isyanın bastırılmasında aktif rol oynamıştır. 1912-1913 Balkan Savaşlarına katılmış ve burada iki taburla düşmana yaptığı saldırıda kolundan yaralanmıştır.⁴¹ Gösterdiği kahramanlıktan ötürü 1 Mart 1914'te Binbaşılığa terfi

³⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

⁴⁰ **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.245.

⁴¹ Bengül Bolat, Ahmet Nizamoğlu, "Kemalettin Sami Paşa ve Berlin Büyükelçiliği'ndeki Faaliyetleri (1924- 1934)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, VIII/2 (2019), s.118; Hüseyin Rahmi, "Kemalettin Sami Paşa", **Ülkü**, 3/15 (1934), s.164.

ettirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında kolundaki yaranın iyileşmemiş olmasından dolayı arka planda kalan Kemalettin Sami Bey, kendisini “Çolak Kemal” olarak tanıtmış ve yaralarının hafiflemesi üzerine 1917 yılından itibaren çok değişik cephelerde aktif olarak görev almıştır. 20 Ekim 1917’de Yarbey olan Kemalettin Bey, savaşın kaybedilmesi üzerine bir müddet Genelkurmay emrinde tümen komutanı olarak çeşitli görevlerde bulunmuş ve 22 Kasım 1920’de İstanbul’dan Anadolu’ya geçerek Millî Mücadele’ye katılmıştır.⁴²

TBMM Hükümeti tarafından 10 Aralık 1920’de Ankara Komutanlığı görevine getirilmiş ve bu görevin dışında 18 Aralık’ta Birinci Tümen Komutanlığına tayin olmuştur. 1 Mart 1921’de Albay rütbesine terfi ettirilen Kemalettin Sami Bey, emri altındaki tümen ile İkinci İnönü Muharebesi’nde ön saflarda savaşmıştır. Özellikle Metristepe ve Gündüz Bey sırtlarını işgal eden Yunanlılara karşı yapmış olduğu saldırılar ile zaferin kazanılmasında pay sahibi olmuştur. İkinci İnönü Zaferi’nden sonra 4 Mayıs 1921’de 4. Grup Komutanı olan Albay Kemalettin Sami Bey, 10-24 Temmuz 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Kütahya-Eskişehir Savaşları’nda emri altındaki 5. Kafkas Tümeni (Komutanı Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) ve 61. Tümen (Komutanı Albay Mehmet Rüşti (Sakarya) ile düşmana taarruzlarda bulunmuştur. Ayrıca 23 Ağustos’ta başlayan Sakarya Meydan Muharebesi’nde Grup Komutanı olarak kendisine verilen görevleri başarı ile yerine getirmiş ve zaferin kazanılmasında pay sahibi olmuştur. Zafer sonrası 13 Eylül 1921’de 4. Kolordu Komutanı olan Kemalettin Sami Bey, Büyük Taarruz Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nde emri altındaki dört tümen ile gayet başarılı harekâtlar yapmış ve düşmanın takip ve imhası ile sonuçlanan taarruz sırasında, Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yer alarak zafere önemli katkılar sağlamıştır. Bu başarısından dolayı 31 Ağustos 1922’de Mirliva rütbesine terfi ettirilmiştir.

11 Ağustos 1923 tarihinde açılan II. Dönem TBMM’ne Sinop Milletvekili olarak katılan Kemalettin Sami Paşa, iyi derecede Almanca ve Fransızca bildiğinden Cumhuriyetin ilanı sonrasında 16 Ağustos 1924’te Berlin Büyükelçisi unvanıyla Almanya’da görevlendirilmiştir. 30 Ağustos 1926’da Korgeneral (Firik) rütbesine terfi ettirilen Kemalettin Sami Paşa, 24 Eylül 1928 tarihinde askerlik görevinden emekliğe ayrılmıştır. O, Berlin Büyükelçiliği görevi sırasında 1930-1933 yılları arasında Türkiye Milli Olimpiyat Başkanlığı görevini de üstlenmiştir. Berlin Büyükelçisi iken geçirdiği bir ameliyat sonrası 15 Nisan 1934’de hayatını kaybetmiştir. Ailesine vefatından sonra “Gökçen” soyadı verilmiştir.

⁴² “Merhum Kemaleddin Sami Paşa’nın Hal Tercümesi”, **Askeri Mecmua**, 5 (1934), s.459-462.

Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa, Sakarya Zaferi'nin birinci yıldönümü kutlamaları çerçevesinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesi için aşağıdaki yazıyı kaleme almıştır.⁴³

Kahraman grubun kahramanı ne diyor?

Sakarya'da mühim bir gruba kumanda eden ateşin (hiddetli) kumandanımız diyor ki:

Bundan, Sakarya Harbi'nin, o muazzam zaferin yıl dönümü münasebetiyle hatırat veya ihtisasatımı (duygularımı) yazmaklığımı istiyorsunuz. Size maa-t-teessüf (ne yazık ki) uzun yazamayacağım. Birkaç satırla fikrimi söyleyeceğim:

Sakarya Harbi iki nokta-i nazardan tetkik ve münakaşa olunmalıdır: Biri, Sakarya Harbi'ni yapan ordu, diğeri Sakarya Harbi'nin zaferi.

Birinci İnönü, memleketde asayiş intizamı, dava-yı millinin kazanılmasını ve milletin hürriyet ve istiklalini çiğneyen ve galebeler (üstünlük) manzumesinin maddi ve manevi muzafferiyâtına mazhar olan, Yunan ordusunun mağlubiyeti için muazzam bir ordu lüzum ve ihtiyacını meydana koymuş ve bu fikirde olanları takviye eylemişti.

İkinci İnönü, bu lüzum ve ihtiyacı temine çalışan mütehassıs (uzman) ve mütefekkirlerin (çok bilgili âlimlerin) isabet kararını teyid ve takviye eylemiş, ordu da kendisine masruf (sarfolunmuş) himmetin (yardımın) hakkını ödemişti.

Sakarya ordusu ise, Yunan istila ordusuna, mukabele (karşılık verme) ve mukavemet edeceği (dayanabileceği) bir kuvvet meydana geldiğini ve Türk'ün hak yanında ve o hakkı temin ve teyide kâfi bir kuvvet bulunduğunu ispat etmiş, büyük küçük, erkek kadın bütün efrad-ı milletin silahla müdafa-i vatan ve istiklal ihtiyacı yerine, memlekette harbin icra ve idaresinin emniyetle Avrupa'ya terk edilebileceği ve idame-i hayata mecbur bir millet zihniyetiyle diğer efrad-ı milletin, memleketin ihtiyacat sairesiyle meşgul olabileceği kanaatini takviye ve teyid eylemiş idi.

Sakarya Harbi'nde en mühim âmil-i zafer:

Yunan ordusu aded ve malzemece Sakarya ordusuna birkaç misli fâikdi (üstündü). Maneviyatı, bilhassa Eskişehir zaferinden sonra pek çok artmıştı. Bu muntazam ümid-perver ordu; en büyük kuvvetini davasında isabet ve azim ve imanındaki metanetten (sağlamlıktan) alan, Sakarya Türk Ordusu karşısında

⁴³ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

izhar-ı acz etti (güçsüzlüğünü kabul etti). Sakarya ordusunun her ferdi, zulm, ifna' (mahvetmek), gasb-ı emval (malların zorla alınması), henk-i arz (zorluk gösterme) temin-i menfaat hırsıyla etrafa kan ve ateş saçarak ilerleyen Grek (eski Yunan-Helen) canavarlarına, muhafaza-i istiklâliyet ve siyanet (korunması), ırz ve namus endişesiyle mukavemet, topa kurşun, süngüye sille (tokat) ile mukabele etti (karşılık verdi).⁴⁴

Çanakkale'de olduğu gibi en nihayet hak zulme galebe eyledi (üstün geldi). Pekiyi hatırımdadır: Sakarya Harbi hitama erip, düşman ricata başladığı gün, Sakarya'dan itibaren Eskişehir'e kadar her taraf ateş içinde yanıyordu, yekdiğerini (bir başkasını) tebrik eden refikamızla (arkadaşlarımızla) hemfikir olarak "azim ve imanın, zulm ve kuvvete galebesi (üstün gelmesi)" dedik.

Şu muhakkaktır ki millet ve ordudaki vahdet-i emel ve müteakabil samimiyet devam ettikçe, sema-yı hürriyet ve istiklalimizi tehdit eden felaketin umumi olduğunu, bugün olduğu gibi yarın da kabul edilirse ne zaman ve ne de kuvvet bu mülk (devlet) ve milleti esareti kabule mecbur edemeyecek, kim de olsa vatan ve millet istiklaline kavuşacak, ordu kâbus ve vahşeti vatan üzerinden atacaktır.⁴⁵

Miralay (Albay) Kemal

İzzettin (Çalışlar) Paşa (1319-Top. 2)

1882 yılında Yanya'da Ataullah Bey ile Esmâ Hanım'ın altıncı ve en küçük çocuğu olarak dünyaya gelen İzzettin (Çalışlar) Bey, Rüşdiye'yi burada bitirmiş ve tıp tahsili için İstanbul'a gitmiştir.⁴⁶ Ancak Tıbbiye İdadisi'nin sınavlarına yetişemediğinden Harbiye İdadisi sınavlarına girmek zorunda kalmıştır. Lise öğrenimini bu askeri okulda tamamlayan İzzettin Bey, 1 Eylül 1903'te Teğmen rütbesi ile Mühendishane-i Berr-i Hümayun'dan, 26 Eylül 1906'da ise Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademisi'nden topçu sınıfı ikincisi olarak (sınıf birincisi İsmet İnönü) mezun olmuştur.⁴⁷

Yüzbaşı İzzettin Bey, 31 Mart 1909'da İstanbul'da çıkan isyanı bastırmak üzere oluşturulan Hareket Ordusu'nda ve sonraları 3. Ordu içerisinde yer alan bazı tabur ve tümen komutanlıklarında bulunmuştur. 1912-1913'te Balkan

⁴⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

⁴⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

⁴⁶ Hande Araz Tekin, "Org. İzzettin Çalışlar'ın TBMM'deki Faaliyetleri". **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)**, 9 (2021), s.361.

⁴⁷ **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.220.

Savaşlarına katılan İzzettin Bey, 7 Kasım 1913'te kıdemli yüzbaşı, 12 Nisan 1914'te ise Binbaşı rütbesine terfi ederek Genelkurmay 3. Şube ve Edirne Kalesi Komutanlığı'nda görev almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı üzerine Çanakkale ve Kafkas Cephelelerinde Kurmay Başkanlığı görevlerinde bulunmuş ve O'nun övgülerine mazhar olmuştur. 14 Eylül 1916'da Yarbay olan İzzettin Bey, 1917'de 2. Ordu Kurmay Başkanlığı ve 1918-1920'de Genelkurmay karargâhında görev yapmıştır. 1920 yılında Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketine katılmak amacıyla 1 Temmuz 1920 tarihinde Mudanya'ya geçmiş ve Kurtuluş Savaşı boyunca; Uşak (Ağustos 1920), Gediz (Ekim 1920) ve Birinci İnönü (Ocak 1921) Muharebelerinde 23. ve 61. Tümen Komutanlığı görevini üstlenmiştir. 10 Ocak 1921'de Albay olan İzzettin Bey, İkinci İnönü Muharebesi'nde 61. Tümen Komutanı, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1. Grup Komutanı olarak başarılı görevler yapmıştır. Sakarya Zaferi'nin ardından Türk Ordusu'nda grup komutanlıklarının lağvedilerek kolorduların kurulmasıyla birlikte, 1. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. Büyük Taarruz, Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde özellikle Yunan kuvvetlerinin imha edilmesinde büyük rol oynayan Albay İzzettin Bey, göstermiş olduğu başarılarından dolayı Mirliva rütbesi ile ödüllendirilmiştir. Ayrıca 9 Eylül 1922'de İzmir'in düşman işgalinden kurtarılmasıyla birlikte Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından İzmir Askeri Valisi olarak atanmıştır.

11 Ağustos 1923'te açılan İkinci TBMM'nde Aydın milletvekili olarak görev yapan İzzettin Paşa, 1924'te gerçekleşen ordu-siyaset ayrımı çerçevesinde Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda milletvekilliğinden istifa etmiştir. 20 Haziran 1925'te 3. Ordu Komutanı olarak tayin edilen İzzettin Paşa, 1926'da Korgeneral, 1930'da ise Orgeneral olmuştur. 22 Kasım 1933'te 2. Ordu Komutanı olarak görev yapan İzzettin Paşa, bu görevi sırasında 20 Aralık 1939'da kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. 1934 yılında "Çalışlar" soyadını almış ve sivil hayatta 1940-1946 yılları arasında TBMM'de Muğla ve Balıkesir Milletvekili olarak bulunmuştur.⁴⁸ 4 çocuk sahibi olan ve Kurtuluş Savaşı ile ilgili anılarını beş ciltlik "*İstiklal Harbi Hatıratı*" isimli kitapta toplayan İzzettin Paşa, çok ani gelişen bir rahatsızlık sonucu, 20 Ağustos 1951'de İstanbul'da vefat etmiştir.

⁴⁸ İzzettin Çalışlar, **Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.3.

İzzettin (Çalışlar) Paşa, Sakarya Savaşı ve büyük zaferin sene-i devriyesinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin isteği doğrultusunda aşağıdaki hatıralarını kaleme almıştır:⁴⁹

Sakarya Kahramanımızın Fikir ve Mütalaası

Sakarya Meydan Muharebesi, Türk ordusunun kuvvet ve malzeme-i harbiyece faik (üstün) olan Yunan ordusunu mağlup eylediği büyük muharebedir; Türk azim ve imanının ve milli duygusunun icazkâr (mucizevi) bir eseridir. Askerlik nokta-i nazarından da ahlaflına (müttefiklere) sevk-ül-ceyş (askeri birliklerin lüzumlu yere sevkini ve geri çekilme işini idare etme, strateji) ve ta'biye sanatı (askerleri bir arazide düşmana karşı tam tedbir ve nizam üzere yerleştirme) için bir mektep olacak derecede bir şah eserdir. Sakarya Zaferi, Türk hakk-ı hayat ve istiklalinin şan ve şerefle ebediyen yaşayacağını cihana ispat etmiştir. Bu zafer, düşmanımızın uğradığı hüsrânın ve uğrayacağı muhakkak olan izmihlâlin mebdei (perişanlığın başlangıcı) ve Yunan ordularının, inayet-i hakla (hakkın yardımıyla) milletteki sebat (kararlılık) ve metanet (sağlamlık) ve ahenk ve vifak (dost) ve samimiyet sayesinde, Misak-ı Milli hududumuzun haricine atılabileceğine en bülend (büyük) bir şahittir.

O günden itibaren düşman daima ric'at ediyor (geri çekiliyor). Ve ricatına devam edip, mel'un (lanetli) ve haksız emelleriyle Meriç sularında, Çanakkale'nin ötelerinde ve güzel İzmir'in sularında boğulacaktır. Cenab-ı Hakk yardımcımızdır. Bir sene evvel, bu zaferi intac eden (sona erdiren) harekât-ı harbiye (askeri harekât), millet ve memleketimizin kuvva-yı maddiye ve maneviyyesini en doğru istikametlere sevk ve dâhiyane idaresiyle muhibb-i (dost) millet olduğu kadar, ordumuzun da müteaddid (çeşitli) zaferlerini temin eden Gazi Baş Kumandanımızın, ordunun azim ve imanını temsil eden ve bu kuvveti, ordunun anasırının kalbinde ve ruhunda alevlendiren, hatta meydan muharebesinin ateşli sahaları içinde dahi, huzuruyla derece-i kisvaya (kılığa) isnad eden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisimizin, istiklal-i milli mücahedatımızın (çarpışmalarımızın) müteaddid (çeşitli) meydan muharebelerinde düşmanı azim ve iradesine tabii kılan ve maiyyet-i kumandanlarına ve askerlerine de muharebelerin en buhranlı ve nice-i katiyyeli anlarında aynı kuvveti ilham ve isal eden (ulaştıran) Garp Cephesi Kumandanımızın bülend-i himmetleriyle (büyük gayretleriyle) ve 21 gün, gece ve gündüz ateş içinde ulu millet ve vatanları için can-siperane çalışmış olan

⁴⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

ordumuz, kahraman zabitan ve efradının bi-nazir (benzeri olmayan) şecaatleri (yiğitlikleri) ile malamaldır (lebâleb doludur).⁵⁰

Tesadüf beni büyük meydan muharebesinin en netice-i katiyyeli (kesin sonuçlu) safahatı içinde bulundurdu. Düşman ordularının ileri harekâtını kahraman süvarileriyle büyük bir isabet ve maharetle keşf ve tayin eden Miralay Fahreddin Bey'in "Şimdi Mirliva Fahreddin Paşa", düşman kuva-yı asliyesinin (asıl kuvvetlerinin) Üzümbeyli üzerinden ordumuzun sol cenahına müteveccih (yönelmiş) olduğu hakkındaki raporları, ilk netice-i katiyye (kesin sonuçlu) muharebelerinin mezkûr cenah etrafında vuku bulacağını gösteriyordu. Sakarya'nın Beylikköprü mıntıkasından Kaymakam Halis ve Kaymakam Fuad "şimdi Ankara kumandanıdır" Beylerin, fırkaları ve kahraman Osman Ağa'nın Alayıyla Katrancı ve Gökgöz üzerinden Miralay Selahaddin Bey'in "şimdi Mirliva Selahaddin Paşa" kuvvetlerinin sol cenahına memur olmuşuk. Askerin şevk ve neşe içinde yürüyüşleri kalplerimizi itimatla dolduruyordu. Selahattin Adil Paşa, düşmanla muharebeye başlamış ve ilk darbeyi vurarak düşmanı Mangal dağı etrafında mütereddid (kararsız) bir vaziyette bırakmıştı. Kral Konstantin'in nazar-ı tasvibinden geçen (inceleyerek onayladığı) muazzam planları mucibince (gereğince) hareket eden Yunan ordusu, hanedan-ı kraliyetten Prens Andre kumandasındaki 2. Kolordusunu takviye ederek, büyük ve kat'i bir ihata (kuşatma) taarruzu yapmağa hazırlanmıştı. Prens, büyük ümit besliyordu. Kralın da Yunan başkumandanlığının da Venizelos'un da ümitleri prensin harekâtında idi.

Prens ordumuzun gerilerine düşecek, Ankara ile muvasalamızı kat' edecek (ulaşımımızı kesecek) ve bütün Yunan ordusu bizi şimale (kuzeye) atacaktı. Ve Ankara'ya gireceklerdi.

25, 26, 27, 28 Ağustos günleri, İkinci Yunan Kolordusuyla tamamiyle bir sahra meydan muharebesine tutuştuk. Gece ve gündüz devam eden gayet şiddetli muharebat cereyan etti. Harekâta büyük sürat ve gayret göstermeye çabalayan düşman, her yerde telefât-ı külliyye uğrayarak kuvvetli ihata taarruzu ile kazanmak istediği mühim gayesi, akamete (neticesizliğe) düçar oldu (uğradı). Çünkü kahraman efrat ve zabitanımız her karış toprağı kıskanarak vuruştular. Ateşle, süngü ile bomba ile haris (hırslı) ve kindar düşmanlarına haddini bildirdiler. Bazı yerlerde düşmanın malik (sahip) olduğu azim top⁵¹ ve mühimmat ile yirmi dört saat bilâ-fasıla (aralıksız) kasırğa gibi yağdırdığı ateşlere imanla dolu göğüsleriyle dayandılar. Kahraman topçularımız birçok

⁵⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

⁵¹ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

yerlerde açıktaki harp etmek gibi nadir'ül vukû (çok az görülen) şecaat numuneleri (yiğitlik örnekleri) gösterdiler.

Harb-i Umumideki Avrupa Garp (Batı) Cephesinin cehennemî ateşlerinden numune olan ve belki aynı Avrupa'nın hazırladığı bu ateşler, büyük milletinden ve onu temsil eden Büyük Meclisi'nden, babasından, ecdadından kaim (mevcut) ve iman kuvveti olan, çarpıştığı gayenin maddi ve manevi kıymetini tanıyan ve ona tapan kıymetli zabıtlarımıza ve kahraman neferlerimize bir an bile fütur (zaaf, gevşeklik) vermek değil, daima kalbindeki kin ve intikam hislerini yükseltmekte idi. Her yerde aynı kutsî hamaset (cesaret) levhaları tevali ediyordu (sürüp gidiyordu). Köse Abdal ve Çeltik köylerinin arızasız (düzgün) ovalarında ve tepelerinde gösterdikleri şiddeti, gök güzel, yüksek kayalık, kartal yuvaları kadar çetin topçu muharebesi esnasında, her bir taş, birkaç mermi tesirini haiz olan arazide de gösterdiler. Hücum ve mukabil hücumlarla Türk'ün hamasetine (cesaretine) yeni abideler reks ettiler (gaza eylediler). Çünkü Çanakkale'nin Conkbayırı'nda efsanevi hücumlar yapmış olan Türk askeri, yine bunlar idi. Fıtratlarındaki (yaradılışlarındaki) pak ve asil kanı, millet ve vatanları için seve seve bezl ediyorlardı (esirgemedi veriyorlardı). Bu yerlerdeki şehitler en büyük şehitlerdir. Vesaik-i Harbiyede (savaş vesikalarında) mahfuz olan (korunup gözetilen) bu isimler, altın kalemle yazılmalıdır. Bu meyanda (arada) Dördüncü Fırka Piyade Kumandanı Erkân-ı Harbiye Kaim-makamı (Yarbay) Esad Faik Bey'i, 42. Alay Kumandanı Binbaşı Avni Bey'i, muhafazasına memur olduğu mühim tepeyi icab ederse kendi şehadetiyle muhafaza edeceğine ahd ü peyman eden (yemin ederek söz veren) ve yine aynı mahalde, aynı uğurda nail-i şahadet olan (şehitlik mertebesine ulaşan) muhterem 41. Alay Kumandanı Binbaşı Muhtar Bey'i, düşmana savlet (ani saldırı) ve hücum hissiyatıyla meşbu olan (kanan) ve yine Mezartepe'nin sarp yamaçlarında hücum esnasında şehit olan 23. Alay Kumandanı Kaim-makam (Yarbay) İbrahim Bey'i makam-ı takdisinde yâd ederim.

Bu günlerdeki muhaberat içinde Kaim-makam Halis Bey'in Mangal Dağı şarkı ile Köse Abdal güneyi arasındaki muharebeleri, Kaim-makam Fuad Bey'in Çeltik ve Gökgöz etrafındaki muharebeleri, Miralay (Albay) Sabri Bey'in Şerefli ile Gökgöz arasındaki kanlı muharebeleri, Kaim-makam Kenan ve Derviş Beylerin Güzelcekale etrafındaki muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi'nin netice-i katiyye muharebeleri idi.

28 Ağustos akşamı Miralay (Albay) Halid Bey'le gelen Miralay Şerif ve Kaim-makam Safvet Beylerin kuvvetleri de Büyük Çalış üzerinden sol cenahın hedefi kadar mühim ve ağır olan muharebelerine iştirak ettiler. Öz Vadisinde bulunan kahraman süvarilerimiz, Kaim-makam Çolak İbrahim Bey'in ve

Miralay Servet Bey'in kumandasında Birinci Grubun h lasaten (kısaca) bahs olunan bu muharebelerine kıymetli muavenetlerini (yardımlarını) göstermekten bir an farig kalmadılar (boş kalmadılar, vazge çmediler). Düşman mağlup oldu. Müteakip günlerde dahi 10 Eyl l gününe kadar daha kısa ve fakat canlı ve kanlı muharebelerle düşmanın  mit ve emeli büsbütün sarsıldı. Maneviyatını sarsmak üzere geceleri düşman siperlerine yaptığımız baskın hücumlarının kahramanı olan 4. Fırka'dan Mülazım-ı Evvel ( steğmen) şehid muhterem Abdullah Efendi'nin namına izaf  edilen (al kalı olarak gösterilen) Kara Süleymanlı'nın Cenub-i Şarkisinde (Güney doğusunda) bulunan tepedeki düşman siperleri, 5-6 Eyl l gecesi baskınında ve 7 Eylül taarruzumuzda düşman ecsadı ile (cesetleriyle) doldurulmuşt . Zaten düşman, büyük muharebesinin merkez ve sağ cenahında, kahraman ve fedakâr silah arkadaşlarımızın ve ez-cümle İkinci İnönü Meydan Muharebesi'nin rekin (yüce) fedak rı olan Miralay Kemaleddin Bey'in ve Beylikköprü m ntikasındaki taarruzlarıyla meydan muharebenin netice-i zaferini tesri' eden (hızlandıran) Miralay Kâzım Bey'in "şimdi Mirliya Kâzım Paşa" indirdiği darbelerle zebun (aciz-çaresiz) kalmıştı. 10 Eylül'de evvela meydan muharebesinin sol cenahından Ilıcasuyu'nun şarkından tehditk r bir mukabil taarruzumuzun tesiriyle, geceleyin seri' bir surette ricat etti. Büyük muharebeyi kazanmış olduk.⁵²

Her biri indallah (Allah nezdinde) ehl-i Bedr kadar mergub (beğenilm ş) ve makbul olan şüheda (şehitler) ve guzat-ı muhterememizin (şerefli gazilerimizin) kanlarıyla kazanılan zaferin semeratını (faydalarını) topladık ve toplamaya devam ediyoruz. Muhterem ş hedamızın (şehitlerimizin) ruhlarını ebediyen ş d edecek (mutlu edecek) olan zafer-i nihaiyi de (sonuncu zaferi de) kazanacak günlerimiz pek yakındır. Allah muinimizdir (yardımcımızdır).⁵³

Miralay (Albay)  zzeddin

Sonuç

Türk yurdunu işgal eden Birinci Dünya Harbi'nin galip devletlerine karşı direnişe geçen Türk Milleti, Mustafa Kemal Paşa'nın açtığı bayrak altında toplanmış; vatani ve milleti için bütün yokluk ve zorluklara göğüs gererek Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışan ve bu uğurda ölümü göze alan komutanlarla birlikte Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nı başlatmış ve Doėu,

⁵² Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

⁵³ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

Güney ve Batı Cephelelerinde düşmana ağır kayıplar verdirerek geri çekilmeye mecbur bırakmıştır.

1921 yılı içerisinde Batı Cephesinde Yunan taarruzları sonucu gerçekleşen muharebelerde çok sayıda subay hayatını kaybetmiştir. Bu muharebelerin en önemlisi şüphesiz Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın "Sakarya Melhame-i Kübra" olarak nitelendirdiği Sakarya Meydan Muharebesi'dir. Bu ölüm-kalım savaşında Türk milleti ve değerli komutanlar, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kenetlenerek kendilerine verilen görevleri en iyi şekilde yerine getirmiş ve düşmana ölümcül bir darbe vurmuştur. Bu büyük zaferin birinci yıldönümünde Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, zafere katkı sağlayan Fahrettin (Altay), Halit (Karsıalan), Kâzım Fikri (Özalp), Kemaleddin Sami (Gökçen) ve İzzettin (Çalışlar) Paşa'nın Sakarya savaşı anılarına yer vermiştir. Bu anılarda yokluk, sefalet, Anadolu insanının çaresizliği ve savaşın şiddeti ön plana çıkmaktadır. Kendisinden kat ve kat üstün durumda bulunan düşmana karşı, verilen amansız mücadelenin ayrıntılarını anılarda görmek mümkündür. Günlerce at sırtında ve toprak siperlerde hayatta kalmak için mücadele eden, açlığa ve susuzluğa göğüs geren bu komutanlar, aynı zamanda yağmur ve çamur gibi doğa koşullarıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca içerisinde bulunulan ortamda yeterli temizliğin yapılamaması (çamaşır ve banyo vs.), ilaç ve hekim eksikliği nedeniyle birçok hastalıkla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Komutanlar Sakarya Savaşı anılarında, Yunan ordusunun işgaller ve geri çekilme esnasında gerçekleştirdiği vahşet ve insanlık dışı muamelelere geniş yer vermişlerdir. Özellikle köylerin ateşe verilmesi, tarladaki hububatın tahrip edilmesi, köprü ve demiryollarının imhası, bölge halkının hunharca katledilmesi gibi olaylara yer verilen anılarda, Yunan ordusu içerisinde baş gösteren açlıktan da bahsedilmiştir.

Sakarya Savaşı'na katılan komutanların biyografileri incelendiğinde ortak bazı özelliklerin bulunduğu dikkat çekmektedir. 1880'li yıllarda doğan bu komutanlar, 1900'lü yıllarında askerlik yaşamlarına adım atmışlardır. Askeri okullarda çok iyi eğitim almışlar ve bir-iki yabancı dil (Almanca ve Fransızca) bilmektedirler. Mustafa Kemal Paşa gibi Fahrettin, Kazım ve İzzettin Paşalar, Balkan topraklarında doğmuş, orta öğretimlerini 19. Yüzyılın son çeyreğinde ayrılıkçı isyanların artış gösterdiği ve devletin parçalanmasının hız kazandığı yıllarda tamamlamışlardır. Yaşadıkları bu ortamın kişiliklerinin oluşumunda etkili olduğu söylenebilir. Yine aynı şekilde Fahrettin, Kazım ve Halit Paşa'nın babasının subay olması, askerlik mesleğine yönelmelerinde etkili olmuştur. İşin ilginç tarafı, bu komutanların tamamı Sakarya Savaşı'na Albay rütbesi ile katılmış ve son derece önemli görevleri başarı ile yerine getirmişlerdir. Büyük

zaferin ardından 12 Eylül 1921’de Alb. Fahrettin ve Alb. Kazım Bey; Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nden sonra 31 Ağustos 1922’de Alb. İzzettin, Alb. Halit ve Alb. Kemalettin Bey Mirliva (Tuğgeneral) rütbesi ile ödüllendirilmişlerdir.

Bir askeri ve tarihi şahsiyet olan bu generallerin tamamı, Mustafa Kemal Paşa ile uyumlu bir şekilde çalışmış ve vatanın düşmandan temizlenmesiyle birlikte demokratik çağdaş yapılanmada idealist bir aydın olarak yine O’nun yanında yer almışlardır. Türk ordusunda uzun yıllar önemli hizmetlerde bulunmuş, vatanperverlikleri ve üstün başarılarıyla birçok madalya ve takdirnameye layık görülmüşlerdir. Adı geçen paşalar, askerliğin yanı sıra TBMM’de milletvekilliği görevlerini de üstlenmişlerdir. İzzet Paşa Aydın, Halit Paşa Ardahan, Kazım Paşa Balıkesir, Kemalettin Paşa Sinop ve Fahrettin Paşa Mersin’den milletvekili seçilmiş, başta askeri konular olmak üzere temsil ettikleri illerin eğitim, sağlık ve sosyal sorunlarını Meclise taşıyarak çözüm yolları aramışlardır. TBMM’de görev aldıkları süre içerisinde hiçbir etki altında kalmadan daima kendi inançları ve düşünceleri doğrultusunda hareket etmişler, diğer milletvekilleri arasında daima saygınlıklarını korumuşlardır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Sürelî Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye

Kitap ve Makaleler

Acar, Ferhat, **Askeri ve siyasi Faaliyetleriyle Halid (Karsıalan) Paşa**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, 2020.

Akbay, İsmail, “Kafkasya Kahramanı Deli Halit Paşa Cinayeti Acaba Komitacılığın Tezahürü mü? Yoksa Kaza mı?”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 17/34 (2017), s.326-344.

Altay, Fahrettin, “İzmir Faciasının Muhakemesi- Yunanlıların 1919’da İzmir’i İşgallerinde Orada Kolordu Kumandanı Bulunan Ali Nadir Paşa’nın Muhakeme Fezlekesinden Hulâsa ve Mütalaa”, **Belleten**, XXIII/89 (1959), s.137-156.

Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş: 1912-1922 ve Sonrası**, Eylem Yayınları, Ankara 2008.

Altay, Fahrettin, **İstiklâl Harbimizde Süvârî Kolordusu**, İnsel Kitabevi, İstanbul 1974.

Aralov, Semyon İvanoviç, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Çev. Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul 1967.

Araz Tekin, Hande. “Org. İzzettin Çalışlar’ın TBMM’deki Faaliyetleri”, **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)**, 9 (2021), s.359-378.

- Arı, Kemal, “Türk Süvarileri İzmir’e Nasıl Girdi?”, **Bütün Dünya**, Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, Ankara 2016, s.45-48.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1920-1927**, Cilt II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1967.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri**, Cilt II, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1989.
- Aybars, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri**, Cilt I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek adam Mustafa Kemal (1919-1922)**, Cilt II, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1966.
- Aysal, Necdet. “Savaş Dönemi ve Cepheler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. Temuçin Ertan, Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, Ankara 2019, s.117-133.
- Azat, Mehmet Emin, “Meclis’te Öldürülen Ardahan Milletvekili Deli Halit Paşa, **Birikim Gazetesi**, 25.05.2011.
- Bolat, Bengül-Nizamoğlu, Ahmet, “Kemalettin Sami Paşa ve Berlin Büyükelçiliği’ndeki Faaliyetleri (1924- 1934)”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, VIII/2 (2019), s.117-151.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- Çalışlar, İzzettin, **Org. İzzettin Çalışlar’ın Anılarıyla Gün Gün Saat Saat İstiklâl Harbi’nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Çelik Torun, Esmâ, “Başkomutanlık Yasası Tartışmaları”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Haz. Hakan Uzun, Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s.79-102.
- Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi ve TBMM I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- Dinçer, Hasan, “Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki İşgaller”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. Temuçin Ertan, Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, Ankara 2019, s.67-88.
- Dinçer, Hasan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılması ve Yeni Türk Devleti’nin Kuruluşu”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. Temuçin Ertan, Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, Ankara 2019 s.105-116.
- Erdeha, Kâmil, **Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.
- Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Vesikalar Dergisi**, 15/58 (Aralık 1966), s.1334.
- Güneş, İhsan, “Başkomutanlık Kanunu (5 Ağustos 1921)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020.
- Güneş, İhsan, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997.
- Hayta, Necdet-Belenli, Tuğba, “Millî Mücadele Dönemi’nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar”, **Belleten**, LXXX/287 (Nisan 2016), s.278-305.
- Karabacak, Gülşen, **I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Mersin Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018.

- Kızılırmak, Ahmet, **Askeri ve Siyasi Yönleriyle Kâzım Özalp**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2012.
- Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1988.
- Kutay, Cemal, **Ali Çetinkaya-Halit Paşa Vuruşması**, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1955.
- Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.
- “Merhum Kemaleddin Sami Paşa'nın Hâl Tercümesi”, **Askeri Mecmua**, 5 (1934), s.459-462.
- Nutuk'ta Anılan Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Okuklu, Mustafa, **Fahrettin Altay**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2009.
- Özalp, Kâzım, **Millî Mücadele 1919-1922**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1998.
- Özkaya, Yücel, “Hâkimiyet-i Milliye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.201-202.
- Özkaya, Yücel, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.
- Öztoprak, İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.
- Rahmi, Hüseyin, “Kemalettin Sami Paşa”, **Ülkü**, 3/15 (1934), s.164-165.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü 3, TBMM'nden Sakarya Savaşı'na**, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986.
- Sarısaman, Sadık, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ne Göre Sakarya Savaşı”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Haz. Hakan Uzun, Necdet Aysal. Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s.245-264.
- Selek, Sabahattin, **Millî Mücadele Tarihi-II**, Örgün Yayınları, İstanbul 1982.
- Sürmeli, Serpil, **Millî Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
- Tanfer, Vehbi, “Kazım Özalp (1882-1968)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI/31 (1995): s.163-176.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt IV. Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1991.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. Kitap. Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.
- Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikâtı**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, III/5, 2. Kitap, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi**, II/I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1965.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi-Birinci İnönü, Ashhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920–15 Nisan 1921), II/III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi-Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), II/VI, 2. Kitap, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi-Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974.

Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1989.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923), V/I., Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984.

Yaman, Ahmet Emin, “Başkumandanlık Kanunu”, **Atatürk Yolu**, 3/9 (Mayıs 1992), s.85-110.

Yavaş, Mesut, “Millî Mücadele’nin Sesine Kulak Vermek: Hâkimiyet-i Milliye’nin Dilinden Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 20, (2020), s.1-18.

Yıldız, Mahir, **61’nci Fırka Komutanı Kazım Özalp’ın Balıkesir’deki Faaliyetleri (15 Mayıs 1919-30 Haziran 1920)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2009.

İnternet Kaynakları

<https://www.iskulturlar.com.tr/yazarlar/semyon-ivanovic-aralov->, Erişim 03.07.2021.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Semyon_Budyonni-, Erişim 03.07.2021.

EKLER

EK 1

Kardeşim Fikri Bey'e
İzmir'in İstirdadı (Geri Alınması) Hatırası 9 Eylül 1338
5. Süvari Kolordu Komutanı Mirliva Fahrettin (Altay) Paşa (1880-1974)

Halit (Karsıalan) Paşa (1883-1925)
Geyve İstasyonu, 11 Ağustos 38

Kâzım Fikri (Özalp) Paşa (1882-1968)

Kemaleddin Sami (Gökçen) Paşa (1884-1934)

İzzettin (Çalışlar) Paşa (1882-1951)

